

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94:329.18(497.4Idrija)"1918/1922"

Prejeto: 14. 10. 2008

Mira Hodnik

arhivska svetovalka, Zgodovinski arhiv Ljubljana Enota v Idriji, Prelovčeva ulica 2, SI-5280 Idrija
e-pošta: mira.hodnik@guest.arnes.si

Idrija v letih 1918–1922 – obdobje treh držav

IZVLEČEK

Po koncu prve svetovne vojne je nastajal nov zemljevid Evrope. Po razpadu Avstro-Ogrske je bil slovenski narod razdeljen na tri države. Zahodni del je bil dodeljen Italiji. Italijanska meja se je pomaknila precej na vzhod. Idrija, kjer je bil bogat rudnik živega srebra, je naenkrat postala vabljiva zlata jama za nove oblastnike. Avtorica opisuje potek dogodkov prevzema oblasti italijanske države po končani prvi svetovni vojni v Idriji in vmesno obdobje, ko je za kratek čas v Idriji vibrala jugoslovanska zastava. Italijanska država je s hitrimi koraki spreminjala življenje Idrijčanov. Neka lojalnost je bila le dosežena, a upornikov po vzoru kaplana Martina Čedermaca ni nikoli zmanjkalo.

KLJUČNE BESEDE

Idrija, Avstro-Ogrska, Italija, država SHS, prva svetovna vojna, Narodna vlada, idrijski Narodni svet, narodna straža, idrijska Realka, poitalijančevanje, fašizem

ABSTRACT

IDRIJA IN THE YEARS 1918–1922 – THE PERIOD OF THREE STATES

After the end of World War I a new map of Europe was being created. After the downfall of Austria-Hungary the Slovene nation was divided between three states. The west part was assigned to Italy. The Italian border was moved considerably towards the east. Idrija where an abundant mercury mine was, all of a sudden became a tempting treasure house for the new rulers. The authoress describes the course of events during the takeover of authority by the Italian state after World War I in Idrija, and the intermediate period when for a short time the Yugoslav flag fluttered in Idrija. The Italian state changed speedily the life of the inhabitants of Idrija. A certain degree of loyalty existed yet rebels following the model of vicar Martin Čedermac were never gone.

KEY WORDS

Idrija, Austria-Hungary, Italy, World War I, National government, Idrija National council, national guard, Idrija's Realka (secondary modern school), Italianisation, fascism

Avstro-Ogrska se poslavlja

Po prvi svetovni vojni je nastajal nov zemljevid Evrope. Za slovenski narod se je začelo obdobje nove nacionalne nesreče in nove emancipacijske preizkušnje. Po razpadu avstro-ogrške monarhije so bili Slovenci razdeljeni med troje držav: jugoslovansko, avstrijsko in italijansko. Poleg tega se je nadaljevalo izseljevanje Slovencev v tujino, iz Primorske v Argentino, iz ostalih delov Slovenije v zahodno Evropo.¹ V vsaki izmed novih držav so bili ponovno postavljeni v položaj, ki jim je onemogočal svoboden narodnopolitični razvoj in celo ogrožal njihov nacionalni obstoj. Slovenci v Kraljevini Italiji in Republiki Avstriji so to dodobra občutili in ne moremo trditi, da so razmere danes povsem urejene.

Premirje med Avstro-Ogrsko in antantnimi silami je bilo sklenjeno 3. novembra 1918 v Villi Franca v Furlaniji.² S podpisom premirja je Italija od antantnih sil dobila pooblastilo, da zasede avstro-ogrsko ozemlje do črte, določene z londonskim paktom leta 1915. Za demarkacijsko črto je tako ostalo približno 300.000 Slovencev. Italijanska vojska je 6. novembra 1918 začela zasedati to ozemlje in do 23. novembra celo prekoračila mejo, saj je zasedla tudi del logaškega okraja. Prišla je vse do Logatca in ga zasedla, vendar se je po podpisu Rapalske pogodbe 12. novembra 1920 morali umakniti. Nadaljnji prodor italijanske vojske proti Vrhniki in Ljubljani je preprečil oddelek srbske vojske pod poveljstvom Stevana Švabića. Italijani so zasedeno ozemlje pomenovali Julijska krajina.

Upravne posle na zasedenem ozemlju Julijske krajine je od 19. novembra 1918 dalje vodil kraljevi guverner, poveljnik 3. armade general Carlo Petitti di Roreto. Šele avgusta 1919 so vojaško upravo zamenjali s civilno (Generalni sekretariat za civilne zadeve). Kljub temu da so Slovincem in Hrvatom s posebnim proglasom obljubili spoštovanje njihovih tradicij in kulture ter več šol, kot so jih imeli v Avstriji, je guverner že v prvih dneh izdal vrsto ukrepov, kot so: razoroževanje narodnih straž, ustanovitev vojaškega sodišča, uvedba predhodne cenzure tiska, prepoved prestopanja demarkacijske črte in gibanja po Julijski krajini brez dovoljenja in prepoved javnih zborovanj. Kasneje je bil izdan še ukaz o prepovedi izobešanja jugoslovanskih in avstrijskih zastav ter prepoved nošenja kokard z jugoslovanskimi barvami. Posledice ukrepov so najprej občutili vojaki, izobraženci, učitelji in duhovniki, ki so jih že naslednje leto internirali ali konfinirali v druge dele Italije. Marsikateri izobraženec je zaradi tega emigriral v Jugoslavijo. Vse to je Slovincem povzročilo

veliko sprememb in tudi škode na socialnem, narodnostnem, gospodarskem in političnem področju. Trde vojaške ukrepe je nekoliko omilila zamenjava guvernerja z generalnim civilnim komisarjem (avgusta 1919). Svoje edino upanje so videli v mirovni konferenci v Parizu s pričetkom januarja 1919, ki naj bi dokončno določila mejo med Italijo in Jugoslavijo. In kot vemo, mirovna pogodba ni izpolnila pričakovanj Slovencev.³

Dogodki na bojišču ob koncu prve svetovne vojne so vodili v neizogiben razpad avstro-ogrške države. Italijanska vojska je 24. oktobra začela zadnjo ofenzivo proti Avstro-Ogrski na reki Piavi. Svoje je prispevalo tudi nerešeno nacionalno vprašanje v državi. Cesar Karel je poskušal preprečiti propad države z izdajo manifesta svojim zvestim narodom Poljakom, Čehom in Jugoslovanom, s katerim je obljubljal preureditev monarhije v zvezno državo. Vendar so ga ti prehiteli in sestavili narodne vlade. Narodni svet za Slovenijo je bil ustanovljen 16. in 17. avgusta 1918 v Ljubljani. To je bila nadstrankarska politična organizacija, ustanovljena z namenom, da izrazi voljo slovenskega naroda do nacionalne samoodločbe in oblikovanja neodvisne jugoslovanske države. Narodni svet se je v zadnjih mesecih obstoja avstro-ogrške monarhije postopoma razvil v organ vzporedne slovenske nacionalne oblasti. Svoje delo je zastavil na široko, kar je razvidno iz njegovega ustroja, saj je imel 8 različnih odsekov, ki so reševali takrat najbolj aktualna vprašanja boja za nacionalno osvoboditev in politično osamosvojitve slovenskega naroda. Narodni sveti so bili ustanovljeni še v 130 pomembnejših krajih in okrajih. Med drugim tudi v Idriji.

Živela svoboda! – Narodni svet v Idriji

Po kapitulaciji avstro-ogrške vojske je v Idriji zavladovalo veselje. Idrijski Narodni svet je začel intenzivneje delovati takoj po razglasitvi Države SHS 29. oktobra 1918. Odposlanci Narodnega sveta v Idriji Dragotin Lapajne, Franc Tavzes, Ivan Štravs in dr. Dragotin Lončar so že dan po razglasitvi Države SHS odšli k rudniškemu predstojniku Josipu Billeku. Naznanili so mu, da je Narodni svet prevzel vso oblast v svoje roke ter da bo v bodoče delavstvo samo odločalo o upravi rudnika.⁴ Billek je bil vnet avstrijski patriot, ki je z vsem srcem branil avstrijsko monarhijo, starokopitnost države in njenih uslužbencev. Odposlanci Narodnega sveta so mu očitali mnoge nepravilnosti, med drugim vedno večje pomenčevanje okolja, v katerem je služboval. Skupaj z Jurijem Koželičkim (namestnikom ravnatelja realke

1 Perovšek, Iz Avstrije v Jugoslavijo. *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, str. 203.

2 Kacin Wohinc Milica, *Zgodovina Slovencev v Italiji*, str. 27.

3 Svoljšak, Italijanski vojaki zasedejo slovensko ozemlje. *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, str. 212.

4 ZAL, IDR 55, fasc. 927.

Oklic.

Delavci, državljani!

Živimo vsi pod vtisom ravnokar izvojevane svobode; zgodilo se je ono, česar tudi naj-smelejši ni pričakoval. Tuja vlada in tuje vojsstvo, ki sta nas tlačila, sta prenehala; na njihovo mesto je stopila NARODNA VLADA, katere najsrčnejša želja je, da bodi naš osvobojen narod srečen na svojem domu.

Toda ta novo pridobljena svoboda nam nalaga tudi velike dolžnosti, katere moramo vestno izpolnjevati, sicer proti nevarnosti, da postanemo kmalu zopet robni tuje pesti.

Prva dolžnost vsakega narodnega državljanca brez izjeme, torej tudi delavca, je, da drži mir in red, ker brez tega ni življenja. Narodna vlada je prepričana, da bo posebno naše delavstvo, ki se je vedno odlikovalo z izborna svojo organizacijo in ki je samo vedno skrbelo za mir in red v svojih vrstah, tudi sedaj tembolj vse to varovalo, ko si je svesto, da je narod prost na svojih tleh.

Narodna vlada poroča obecnim delavstvu, da je prevzela od prejšnje vojaške oblasti vsa ona podjetja, kakor: tvornice, rudokope itd., katere je imela leta poprej v svoji upravi. Obrat se mora vršiti nemoteno naprej, sicer bi nastale nedogledne kvarne posledice za vse naše javno življenje in za vsakega posameznika, če bi le za kratek čas delo zaostalo.

V neodložljivo nujnih slučajih, če se gre n. pr. za prehrano, promet, javno razsvetlavo, zdravstvo itd., pa se mora delavstvo zavedati, da mora priskočiti na pomoč na poziv Narodne vlade tudi za provizorično izvrševanje drugih ali celo nižjih del, kakor jih je ravno vajeno. Delavstvo, ki je pripravljeno za tako izredno pomoč, naj se kolikor mogoče prostovoljno zglaša. Njih takratno delo, tudi če bi bilo na videz najslabše vrste, jim bo zasluga za trajno hvaležnost Narodne vlade v težkih časih. Pomisliti je treba, da smo navezani sedaj sami nase, torej le na to, kar doma proizvajamo, ter da nimamo pričakovati za sedaj nikakega uvoza od zunaj.

Za vsa navedena podjetja ostanejo v veljavi vsi zakoni iz prejšnje dobe, kar se posebno omenja, da ne bo nastalo mogoče mnenje, da so ti zakoni sedaj razveljavljeni in da morebiti ni nobene kazni več za prestopke.

Narodna vlada pa zaupa delavstvu, da bo tudi v tej prehodni dobi z vso razumnostjo in vestnostjo vztrajalo pri svojem delu, da bo držalo red in mir v osvobojeni domovini tako, da ne bo prilike, uveljavljati kazenskih določil obstoječih zakonov. S tem bo delavstvo doprineslo dokaz, da je narod vreden svobode, ki mu je ravnokar zasijala preko teme večstoletnega tlačanstva, in da si hoče to svobodo tudi ohraniti.

Narodna vlada SHS v Ljubljani,
dne 6. novembra 1918.

Poverjenik za javna dela in obrt:
Ing. V. Remec i. r.

Katolika Tiskarna • Ljubljana, 1945 18

Razglas Narodne vlade SHS leta 1918 (ZAL, IDR 55, fasc. 927).

Bevka) sta se namreč trudila za politizacijo in germanizacijo realke.⁵ Poleg tega so v času prve svetovne vojne uvedli pouk nemščine že v prvi razred ljudske šole. Dr. Dragotin Lončar in ostali profesorji so temu odločno nasprotovali. Nadalje so mu očitali, da je ovajal Lončarja šolski oblasti, ki ga je potem odstavila z vodstvenega položaja realke, ki jo je vodil nekaj časa med vojno. Dragotin Lončar je bil znani slovenski socialdemokratski politik, po stroki zgodovinar. V Idriji je prišel leta 1907 kot učitelj na realki in ostal do propada avstro-ogrske države.⁶

Ne nazadnje so Josipu Billeku očitali nepravilnosti pri preskrbi prebivalstva med vojno, češ da ni dovolj poskrbel za najrevnejši sloj in onemogle. Odposlanci Narodnega sveta so zahtevali od njega, da preneha uradovati in vse rudniške posle preda

inž. Jaroslavu Plzaku, ki ga je Narodna vlada v Ljubljani imenovala za začasnega predstojnika. Billek je 31. oktobra sklical sestanek vseh vodij rudniških obratov: inž. Jaroslava Šotola, Antona Schneiderja, Antona Danihelka in Franca Horaka. Na njem so mu vsi odklonili podporo in mu očitali vse, kar mu je očital že Narodni svet. Billek jim je lahko samo sporočil, da ga je Ministrstvo za javna dela na Dunaju obvestilo, da mora rudnik do zakonite rešitve jugoslovanskega vprašanja obratovati nemoteno. Vendar so ga dogodki prehiteli. Med sestankom so mu odposlanci Narodnega sveta odvzeli vse pristojnosti in ga predali narodni straži. Smatrali so, da se je s tem končalo obdobje avstrijske oblasti v Idriji. Narodni svet je takoj razglasil uporabo slovenskega jezika v vseh uradih, z vseh javnih mest v Idriji so odstranili nemške napise, na grajskem stolpu pa je zaplapolala jugoslovanska zastava. Med velikimi delavskimi nemiri se je Josip

⁵ Kavčič, *Prva slovenska realka*, str. 68–69.

⁶ *Primorski slovenski biografski leksikon*, 9. snopič, str. 304–305.

Billek nemalokrat znašel celo v smrtni nevarnosti, kar je kazalo na veliko maščevalnost ljudi do bivših avstrijskih nameščencev. Kljub vsemu je narodni svet poskrbel, da je Idrijo zapustil neopazno. Zgodaj zjutraj 4. novembra so ga odpeljali z vojaškim avtomobilom. Spremljala sta ga dva ordonanca in orožnika, da bi ga branili pred morebitnimi napadi.

Narodna vlada v Ljubljani je 2. novembra 1918 imenovala inž. Jaroslava Plzaka za novega rudniškega predstojnika, vendar te funkcije ni upravljal dolgo. Takoj po prihodu italijanske vojaške izvidnice je 5. novembra zapustil Idrijo, ker ga je idrijski Narodni svet imenoval za zastopnika idrijskih interesov pri Narodni vladi v Ljubljani. Jaroslav Plzak se je često pritoževal nad delom, ki so mu ga zaupali, zato je zahteval, naj ga pokličejo nazaj v Idrijo, da bi imel ponovno stik s svojo stroko. Ker niso ugodili njegovi prošnji, je dokončno zapustil Idrijo. Narodna vlada v Ljubljani je 7. novembra 1918 namesto njega za rudniškega predstojnika imenovala inž. Jaroslava Šotola.⁷ Na tem položaju je ostal do leta 1927, ko ga je zamenjal Italijan Emanuel Ricci.

Prav tako kot Josipa Billeka je Narodni svet še istega dne odstavil gerenta⁸ Franca Oswalda. Člani Narodnega sveta so se preselili v občinske prostore. Obvestili so ga, da gerentstvu, ki ga je nastavil od bivši cesarskokraljevi deželni odbor avstro-ogrške države, občani Idrije ne zaupajo več.⁹ Franc Oswald je vse občinske posle predal predsedniku Narodnega sveta Ivanu Štravs, ki je prevzel tudi vse občinske uslužbenke. Prisedniki so se morali pokoriti novi oblasti in šele, ko je Narodni svet presodil, ali jih potrebuje in ali so bili sposobni opravljati svojo funkcijo, so lahko začeli z delom.

Uradno je deželna vlada bivše avstrijske države v Ljubljani po dogovoru z Narodno vlado SHS 6. novembra 1918 razrešila gerentstvo idrijske mestne občine in s tem Franca Oswalda ter prisednike Ivana Kavčiča, Josipa Modrijana in Leopolda Troha.¹⁰ Do tega obdobja lahko rečemo, da sta bili vzporedno dve vladi. Gerentsko mesto je prevzel Ivan Štravs, ki je v gerentski sosvet takoj predlagal iz vsake stranke po dva člana. Jugoslovansko socialdemokratsko stranko sta zastopala rudarja Bernard Jazbar in Anton Terpin, jugoslovansko demokratsko stranko notar Franc Tavzes in posestnik Alojzij Kobal, slovensko ljudsko stranko pa trgovec in posestnik Karel Treven ter rudar Josip Vidmar.

Italijanski kralj Viktor Emanuel III. (levo) in rudniški predstojnik Jaroslav Šotola (desno) pred rudniško topilnico v Idriji leta 1919 (Fototeka Mestnega muzeja Idrija).

Veliko pomanjkanje hrane in drugih življenjskih potrebščin je ljudi nemalokrat spravljalo v obup. Grozili so delavski nemiri in shodi. Da bi kolikor toliko normalizirali težke življenjske razmere, je Narodni svet izvolil vodje posameznih odsekov, ki so vsak na svojem področju blažili stiske ljudi. Odsek za narodno obrano je vodil Dragotin Lapajne, odsek za prehrano Peter Rupnik, odsek za finančne zadeve Leopold Svetličič, odsek za promet in šolstvo dr. Dragotin Lončar, odsek za zdravstvene zadeve so poverili Jakobu Kavčiču, odsek za javna dela Pavlu Trevnu, odsek za pravosodje Francu Tavzesu, odsek za obrtne zadeve pa je prevzel Franc Poljanec. Z odseki so poskušali čim bolj uspešno reševati kaotično stanje v mestu. Narodni svet si je na vse načine prizadeval pridobiti čim več hrane, ki so jo nato razdeljevali med lačno prebivalstvo. Aprovizacijski odsek se je povezal z rudniško upravo. Poostriili so nadzor nad klanjem živine na črno kakor tudi nad prodajo živil "pod pultom". Posameznikom, ki so skrivali večje količine hrane, so to zaplenili in jo

⁷ ZAL, IDR 55, fasc. 854, Personalna mapa Jaroslav Šotola; ZAL, IDR 129, fasc. 44, Zapisnik Narodnega sveta, 7. november 1918.

⁸ Gerent je bil v stari Jugoslaviji predstojnik občinske uprave, ki ga je začasno imenovala vlada.

⁹ ZAL, IDR 129, fasc. 44.

¹⁰ ZAL, IDR 129, fasc. 44, Zapisnik seje Narodnega sveta, 6. november 1918.

S E Z N A M +++++				
uradnikov pri rudniškem ravnateljstvu v Idriji.				
Tek. stev.	Ime	Dosedanji naslov in značaj	Je pripravljen pod pogoji razglasa vrhovnega rudar- skega urada narodne vlade SHS v Ljubljani št. 1 z dne 2. listopada 1918 osta- ti na svojem mestu.	Opomba
1	Inž. Šotola Jaroslav	rudn. svetnik	<i>Jaroslav Šotola</i>	
2	Inž. Schneider Anton	"	_____	Odklanja udanostno zaobljubo.
3	Inž. Danielka Anton	"	<i>Ant. Danielka</i>	
4	Inž. Plzák Jaroslav	"	_____	Odpotoval dne 5. listo- pada 1918.
5	Inž. Sedlazcek Rihard	rudn. nadkomisar	_____	Odpotoval dne 31. vino- toka 1918.
6	Inž. Goldstern Viktor	rudn. komisar	_____	Odklanja udanostno zaobljubo.
7	Horak Franc	"	_____	Odklanja udanostno zaobljubo.
8	Neumann Alojzij	rudn. preglednik	_____	Odpotoval dne 3. vino- toka 1918
9	Dobeš Adalbert	rudn. oficijal	<i>Vojtech Dobeš</i>	
10	Vidic Filip	"	<i>Filip Vidic</i>	-
11	Dr. Papež Milan	rudn. nadzdravnik	<i>Milan Papež</i>	
Rudniško ravnateljstvo v Idriji, dne 12. listopada 1918. Predstojnik: <i>[Signature]</i>				

Prva stran seznama idrijskih uradnikov, ki so morali podpisati vdanostno zaobljubo italijanski oblasti (ZAL, IDR 55, fasc. 927).

S E Z N A M

učiteljstva pri rudniškem ravnateljstvu v Idriji.

Ime	Dosedanji naslov in značaj	Je pripravljen pod pogoji razglasa vrhovnega rudar- skega urada narodne vlade SHS v Ljubljani št. 1 z dne 2. listopada 1918 esta- ti na svojem mestu.	Opomba
1 Novak Josip	ravnatelj	_____	začasno us- lužben kot solški nad- zornik v Ko- čevju.
2 Kavčič Marija	ravnateljica	<i>M. Kavčič</i>	
3 Oswald Franc	katehet	<i>F. Oswald</i>	
4 Gostiša Rafael	ravnateljjev namestnik	<i>R. Gostiša</i>	
5 Souvan Marija	učiteljica	<i>Souvan</i>	
6 Rupnik Marija	"	<i>M. Rupnik</i>	
7 Burnik Karla	"	<i>M. Burnik</i>	
8 Lapajne Marija	"	<i>Marija Lapajne</i>	
9 Pleskovič Rudolf	učitelj	_____	V vojnem u- jetnistvu na Ruskem.
10 Buh Paula	učiteljica	<i>Buh Paula</i>	
11 Pleskovič Marija	"	<i>Marija Pleskovič</i>	
12 Novak Otmár	učitelj	<i>Otmár Novak</i>	
13 Krapš Sidonija	učiteljica	<i>Sidonija Krapš</i>	

Druga stran seznama idrijskih uradnikov, ki so morali podpisati vdanostno zaobljubo italijanski oblasti (ZAL, IDR 55, fasc. 927).

razglasili za narodovo last. Velik del hrane, ki so jo razdeljevali, so zaplenili avstrijski vojski, ki se je preko Idrije vračala z italijanske fronte. Pri razdeljevanju hrane so poskušali biti čim bolj pravični, predvsem so namenjali še posebno skrb starejšim, bolnim in revežem, saj so jim hrano prodajali po nižji ceni.

Narodni svet v Idriji je bil v nenehnih stikih z osrednjo oblastjo v Ljubljani. Iz Ljubljane so jim pošiljali navodila, da bi lahko delo na terenu potekalo nemoteno, tako na upravnem kakor tudi na gospodarskem področju. Vrhovni rudarski urad Narodne vlade SHS v Ljubljani je 2. novembra 1918 izdal razglas vsem dotedanjim rudarskim uradom, vsem predstojništvom bivših državnih montanističnih podjetij kakor tudi privatnim podjetjem, ki so bila pod oblastjo Narodne vlade SHS.¹¹ Obvestili so jih, da je v novi državi za vse vrhovne posle v rudarskih zadevah pristojen vrhovni rudarski urad s sedežem v Ljubljani. Urad je imel popolno dispoziциjsko pravico nad vsemi produkti rudniških podjetij. Od zaposlenih rudniških funkcionarjev so zahtevali podpis vdanostne zaobljube vladi SHS. Pod tem pogojem so lahko ostali na svojih delovnih mestih, ki so jih v času avstro-ogrske monarhije pridobili ne glede na narodnost. Poleg tega so zahtevali poslovanje v slovenskem jeziku. Rudniški predstojnik Jaroslav Šotola je po vseh obratih rudnika poslal okrožnico, da bi rudniški uradniki lahko s podpisom potrdili svojo lojalnost vladi.

Do 12. novembra 1918 so vdanostno zaobljubo podpisali naslednji rudniški uradniki: rudniška svetnika Jaroslav Šotola in Anton Danihelka ter rudniška oficiala Adalbert (Vojteh) Dobeš in Filip Vidic. Podpis so odklonili rudniški svetnik Anton Schneider ter rudniška komisarja Viktor Goldstern in Franc Horak. Rudniški svetnik Jaroslav Plzak, rudniški nadkomisar Richard Sedlazcek in rudniški preglednik Alojz Neumann pa so Idrijo zapustili že prej. Učitelji rudniške ljudske šole so bili Slovenci, zato so vsi podpisali vdanostno zaobljubo in so bili pripravljani pod pogoji razglasa vrhovnega rudarskega urada Narodne vlade SHS v Ljubljani ostati na svojih delovnih mestih. Prav tako je iz seznama rudniških poduradnikov in slug razvidno, da so vsi prisegli svojo lojalnost novi vladi.

Narodna straža v Idriji

Ob ustanovitvi Narodne vlade so nastajale tudi narodne straže, ki so vzdrževale red in mir v okrajih ter razoroževale vračajoče se avstrijsko vojaštvo. Narodne straže so bile sestavljene iz slovenskih vojakov umikajoče se avstrijske armade.¹² In kakor drugod

so tudi v Idriji 3. novembra 1918 ustanovili narodno stražo. Razen za vzdrževanje reda in miru so bili zadolženi še za rekviriranje hrane in drugih premičnin, kot so avtomobili, vozovi, goveja živina, konji, odeje, obleke... Zablembo hrane in ostalih premičnin je idrijski Narodni svet poveril Antonu Bajtu, za razdeljevanje pa je skrbel aprovizacijski odsek pod vodstvom Petra Rupnika.

Vrhovni rudarski urad je s svojimi razglasi pozival ljudi k miroljubnosti in delavnosti. S tem so hoteli med drugim doseči, da bi se lahko država uveljavila in upravičila svoj obstoj pred drugimi državami.

Narodni svet v Idriji je sprva pričakoval, da jim bo Narodna vlada iz Ljubljane poslala stotnijo vojaštva, puške in strelivo. Vendar so jim poslali samo orožje, za vojake pa so morali poskrbeti sami. Na poziv Narodnega sveta v Idriji so se morali pred občinsko stavbo zbrati vsi moški, bivši aktivni vojaki in rezervisti ter črnovojniki v starosti od 18 do 50 let.¹³ Za poveljnika idrijske narodne straže so imenovali Baltazarja Baeblerja, profesorja na realki in bivšega stotnika avstrijske vojske. Kot poveljnik narodne straže je prisegel Narodnemu svetu, njemu pa so prisegli vojaki. Na seznamu rudniških uslužbencev, ki so opravljali začasno stalno službo pri narodni straži, je bilo vpisanih 125 delavcev in dva poduradnika.¹⁴ Poleg tega je bilo nekaj članov nestalnih, nekaj pa so jih zaradi nezanesljivosti odpustili.

Za varnost ljudi niso bile dovolj samo organizirane narodne straže, ampak je moralo sodelovati tudi ljudstvo. Narodni svet je vsak dan po Idriji razobešal razglase, s katerimi so ljudi obveščali o vseh pomembnih zadevah. Meščane so pozivali, naj glede splošne varnosti dosledno upoštevajo navodila vodstva. Uvedli so policijsko uro, zato po deveti uri zvečer ni smel biti na ulicah nihče razen narodne straže in javnih funkcionarjev. Vse hiše in še posebno gostilne so morale biti ob osmi uri brezpogojno zaprte. Kadar so se sredi belega dne v mesto pripeljali avtomobili z vojaki, je morala narodna straža postaviti kordon in odstraniti vse ljudi, da bi se izognili morebitnim nesrečam in konfliktom. Vračajoči se vojaki so namreč za prebivalstvo predstavljali še vedno vojsko bivše osovražene države, ne glede na stiske, ki so jih doživljali na poti domov. Še posebno so nagovarjali starše, kako morajo skrbeti za varnost svojih otrok in jih brez njihove vednosti niso smeli puščati od doma.

Narodni svet v Idriji je na svoji seji 4. novembra 1918 razpravljal o orožju, ki ga je prebivalstvo skrivalo po privatnih hišah v Idriji in okolici. Sklenili so, da mora civilno prebivalstvo takoj oddati vse orožje narodni straži, ki je bila edina zadolžena za

¹¹ ZAL, IDR 55, fasc. 927.

¹² Svoljšak, Umik soške armade. *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, str. 216.

¹³ ZAL, IDR 129, fasc. 44, Zapisnik narodnega sveta v Idriji, 3. november 1918.

¹⁴ ZAL, IDR 129, Seznam narodne straže v Idriji, 12. november 1918.

obrambo naroda. Ker so ljudje opažali, da imajo mladoletne osebe često orožje, so zadolžili orožništvo in policijo, naj izvedejo hišne preiskave pri vseh, ki so bili naznanjeni kot posestniki nedovoljenega orožja. Kasneje, ko se je Idriji približevala italijanska vojska, je narodna straža še močneje opozarjala Idrijčane in okoličane na prepoved posedovanja orožja, streliva in morebitnih drugih vojaških predmetov. Ker je bilo stanje res kritično, je Narodni svet izdal razglas z bobnanjem in javnim branjem svarila. Italijani so namreč takoj po zasedbi nekega kraja zasedli vse urade in telefone, zaplenili ves vojni material in začeli razoroževati narodne straže. Vse, ki so jih dobili v vojaških uniformah, so aretirali in odpeljali. Ravno tako so postopali s tistimi, pri katerih so odkrili orožje. Tako so hoteli meščane zavarovati pred pretečo nevarnostjo.

Zasedba Idrije z Italijani je bila samo še vprašanje časa. Po prvi izvidnici Italijanov 4. novembra se je Narodni svet spopadel z novim problemom. Italija je Idrijo zasedla 15. novembra. Prevzemu rudniške in občinske uprave je sledil prevzem vojaške, zato je Narodni svet na svoji zadnji seji sklenil razpustiti celotno narodno stražo.¹⁵

Ali v Idrijo res prihajajo zmagovalci in osvoboditelji?

Ko je italijanska vojska po podpisu premirja od antantnih sil dobila dovoljenje za zasedbo ozemlja do dogovorjene demarkacijske črte, se ni obotavljala. Prva italijanska izvidnica je prišla v Idrijo 4. novembra. Narodni svet je bil pred novim problemom. Kaj storiti, če Idrijo zasedejo Italijani? Predsednik Ivan Štravs je odpotoval v Ljubljano na posvet z Narodno vlado. Ker je ta Italijo smatrala kot članico antantnih sil in torej za zmagovalko, so svetovali Idrijčanom, naj jih pozdravijo in sprejmejo kot zmagovalce. Kljub nestrinjanju z vladnimi predlogi je idrijski Narodni svet razobesil po Idriji razglas, s katerim so pozvali meščane, naj ob prihodu Italijanov ohranijo red in mir. Niso pa upoštevali nasveta iz Ljubljane, da morajo razpustiti narodne straže, ker so jih nujno potrebovali za vzdrževanje reda in miru. V Ljubljano so sporočili, da se bodo ob zasedbi sicer uklonili njihovi sili, vendar bodo protestirali, ker so smatrali, da bodo Italijani zavzeli nevtralno ozemlje. Poleg tega bi jim oskrba italijanske vojske povzročila še večji problem s hrano, ki je največkrat niso imeli niti za svoje prebivalce.

Ali so sanje o svobodi še dovoljene ...?

Italijani so zasedli Idrijo 15. novembra 1918. Vse posle je prevzelo vojaško poveljstvo in ponovno so

obudili delovanje bivše občine. Poverjenik za notranje zadeve je izdal odredbo, s katero je Narodnemu svetu prepovedal vmešavanje v delovno področje javnih oblasti. Na zadnji seji Narodnega sveta¹⁶ so sklenili, da ne bodo prenehali z delovanjem, ampak samo omejili svoje delovno področje in skrbeli samo za osnovno preskrbo prebivalstva. Ker se Italijani s tem niso strinjali, so Narodni svet razpustili, obenem pa je vojaško poveljstvo 37. divizije imenovalo dotedanega predsednika Ivana Štravs za gerenta. Ukazali so mu, naj imenuje gerentski svet s po dvema prislednikoma iz vsake stranke. V svet so bili imenovani rudarji Bernard Jazbar, Josip Vidmar in Anton Terpin, notar Franc Tavzes, posestnik Alojzij Kobal in trgovec Karol Treven. Za občinskega tajnika so imenovali mestnega oficijala Srečka Kogejca. Mestno županstvo ni imelo veliko pristojnosti in se je ukvarjalo samo z aprovizacijo. O vseh ostalih zadevah je odločalo začasno vojaško poveljstvo.

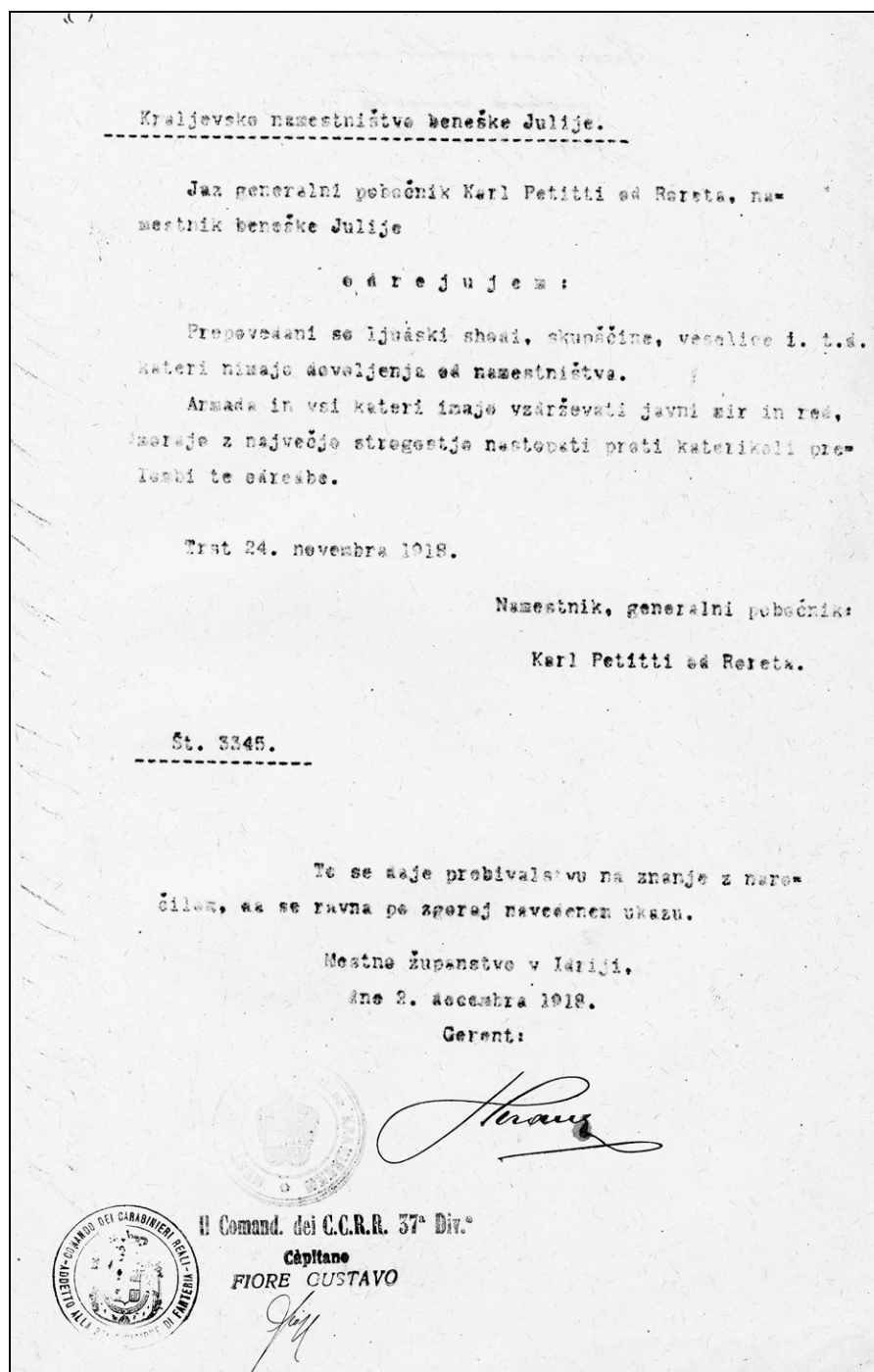
Dekreti nove oblasti so si sledili drug za drugim. Z vsakim novim so imeli meščani manj pravic in več dolžnosti do nove države. Karabinjerji so prevzeli vlogo ohranjanja javnega reda in miru. Sprva so omejili svobodno gibanje prebivalstva v mestu. Vsak odhod iz mesta so morali prebivalci prijaviti karabinjerjem. Še posebno so kontrolirali odhode prebivalstva na železniško postajo v Logatec, čeprav je bil znotraj zasedenega področja. Največ škode so utrpeli trgovci in vodje raznih zadrug. Veljala je stroga prepoved trgovanja preko demarkacijske črte. Civilno pošto v notranjem prometu je v celoti prevzel vojni poštni urad, ki je odredil, da so lahko vse telegrafске in telefonske zveze uporabljali samo za potrebe države. Civilna pošta (pisemska in paketna) je bila pod strogo cenzuro, ki so jo opravljali karabinjerji. Strogo je bilo prepovedano čez mejo prinašati slovenski tisk in vsakršno tiskanje slovenske besede na zasedenem ozemlju. Takoj po prihodu so odstranili vse razobešene jugoslovanske zastave in dovolili samo nošenje in razobešanje italijanskih oziroma zavezniških zastav.¹⁷

Vojaško poveljstvo je 4. decembra 1918 po kratkem delovanju ponovno zaprlo šolska vrata. Narodni svet je namreč po temeljnih pripravah dovolil, da se 15. novembra prične pouk. Na prvi šolski dan so mladino slavnostno nagovorili in jim razložili, da se bodo od zdaj naprej šolali v svobodni državi z lastno himno z naslovom "Lepa naša domovina". Prvič v zgodovini so učiteljske konference potekale v slovenskem jeziku. Učni načrt je ostal v enakem obsegu, odpadla je le nemščina. Zato učitelji niso odobraval zaprtja šole. Ko so Italijani ponovno dovolili učencem obiskovati pouk, navdušenje učiteljstva ni

¹⁶ ZAL, IDR 129, fasc. 44, Zapisnik Narodnega sveta, 15. november 1918.

¹⁷ ZAL, IDR 129, fasc. 676 Splošno pisarniško poslovanje 1918, dokument št. 3342.

¹⁵ ZAL, IDR 129, fasc. 44, Zapisnik seje Narodnega sveta, 15. november 1918.

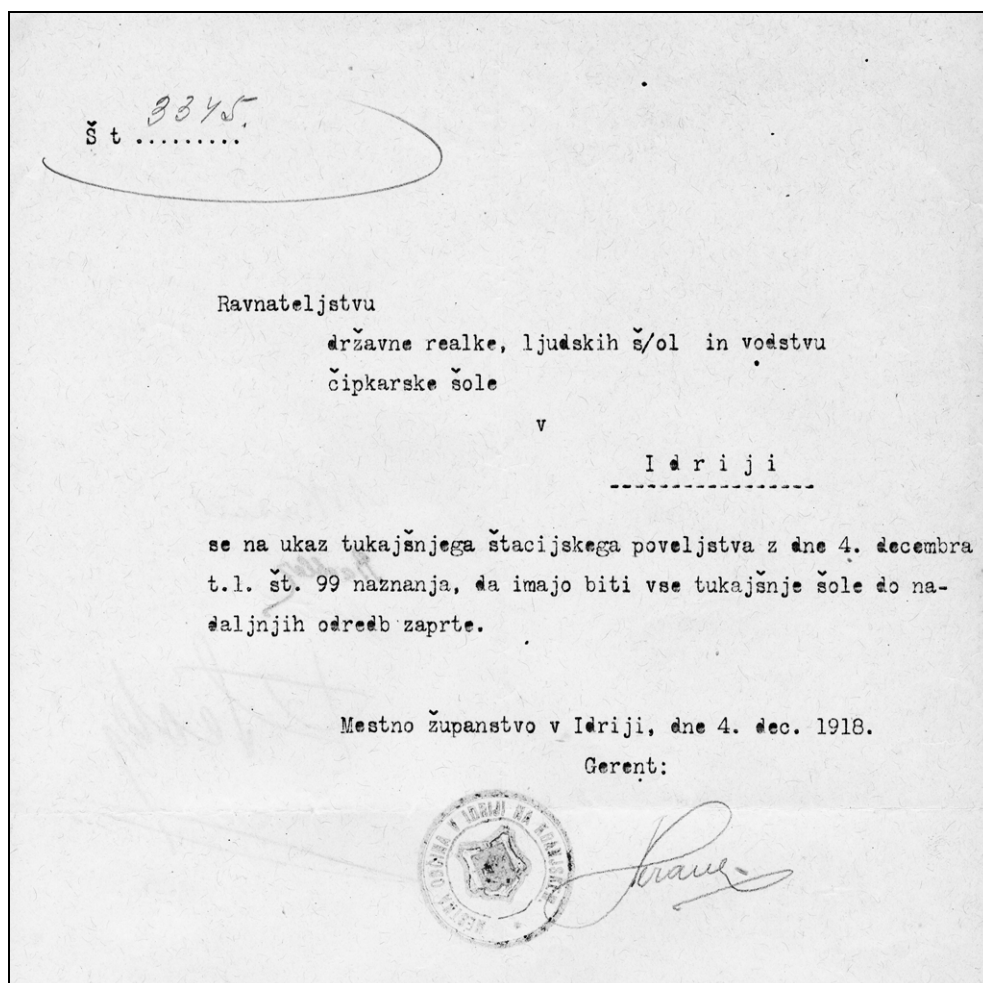
Eden izmed italijanskih razglasov o javnem redu in miru leta 1918 (ZAL, IDR 129, fasc. 676).

trajalo več dolgo, saj so se Italijani začeli postopoma vmešavati v šolske zadeve. Nameščali so italijanske učitelje, slovenske pa pošiljali na tečaje italijanskega jezika,¹⁸ čeprav so slovenščino še vedno tolerirali kot učni jezik.

Mestno županstvo je moralo vso svojo korespondenco prevajati v italijanščino. Ob prihodu Italija-

nov so v Idriji samo trije domačini obvladali italijanski jezik, kar je močno oviralo delovanje italijanskih oblasti. Med prebivalstvom so vsi ukrepi Italijanov zbudili splošno nezadovoljstvo. Pollaščala sta se jih je nemir in strah; po navodilih iz Ljubljane so namreč Italijane sprejeli kot osvoboditelje, a obnašali so se ravno nasprotno. Pritisk prebivalstva na mestno županstvo se je stopnjeval, tako da se je moralo županstvo 21. novembra s pisno prošnjo obr-

¹⁸ ZAL, IDR 120, t. e. 1, a. e. 1, Šolska kronika.

Razglas o zaprtju šol leta 1918 (ZAL, IDR 129, fasc. 676).

Rapalska meja pri Hotedršici (Fototeka Mestnega muzeja Idrija).

niti na poveljstvo 9. armade. Mestno županstvo si je želelo pridobiti nadzor nad pošto in paketi, ki so bili namenjeni Idričanom, želeli so prost pretok civilne pošte. Za nemoteno oskrbo prebivalstva so zahtevali dovoljenje za uporabo občinskih, rudniških in privatnih avtomobilov ter avtomobilov, ki so jih rekvirirali avstro-ogrski vojski. Zaradi nemotenega trgovanja so se zavzemali za prost prehod trgovcev, vodij konzumnih društev in gostilničarjev znotraj in zunaj demarkacijske črte. Zaradi boljše informiranosti ljudi so želeli doseči izhajanje slovenskega časopisja, ki bi jih seznanjalo vsaj z vsemi pomembnejšimi dogodki doma in v svetu. Zahtevali so redno izplačevanje plač, pokojnin in podpor, saj je zavlačevanje izplačil še poslabšalo že tako težke življenjske razmere prebivalstva. Poleg tega so krone zamenjali z lirami in plačevanje s kronami povsem prepovedali, kar je dodatno vplivalo na poslabšanje razmer.

Italijanske oblasti se za zahteve mestnega županstva očitno niso kaj dosti menile, temveč so iz dneva v dan izdajale nove odredbe. Z vsakim dnem so se bolj vmešavali v delovanje občinske uprave. V županovem uradu so prikrito iskali svoje zaveznike, ker jim politika Ivana Štravsca, ki se je zavzemal za meščane, ni več ustrezala. Rudniški delavci so namreč že nekaj časa opazali, da so bili nekateri občinski poduradniki "v službi" italijanske politike. Motilo jih je njihovo vohunjenje med delavci, za katere so menili, da se do nove oblasti ne obnašajo lojalno. Še več, od delavcev so zahtevali, naj jim pomagajo razkrinkati "nepoštenega" Ivana Štravsca. Delavstvo je protestiralo proti zasliševalcem in zahtevalo, da se politika umakne iz rudniških prostorov.¹⁹ Dejansko je bil Ivan Štravs odstavljen, vendar v virih ni jasno, katere nepravilnosti so mu bile očitane. Gubernator general Petitti di Roreto iz Trsta je z odlokom 14. aprila 1919 Ivana Štravsca odstavil. Na njegovo mesto je za dva meseca imenoval kapitana Alojzija Brunija (25. aprila – 6. junija 1919). Za njim je 3. junija 1919 politično oblast prevzel izredni civilni komisar podporočnik Luigi Briganti.²⁰ Glavno skrb je posvečal preskrbi prebivalstva, dozidal je okrožno bolnišnico, zgradil vodovod na Luži, poplačal predvojne in vojne dolgove ter leta 1922 po podpisu mirovne pogodbe v Rapallu izpeljal prve volitve.²¹

Podporočnik Luigi Briganti je vodil občinsko upravo do izvolitve novega občinskega sveta in župana. Volitve so bile 15. januarja 1922 in so se odvijale po italijanski zakonodaji. V novi občinski svet je bilo izvoljenih 20 odbornikov. Prvo zasedanje občinskega sveta je bilo 10. februarja 1922. Zasedanje sta vodila izredni komisar Briganti in civilni komisar Marcello Zuccolin, ki je bil zastopnik

vlade. S tajnim glasovanjem so odborniki za župana izvolili odbornika, trgovca in posestnika Karla Trevena. Podžupansko mesto je prevzel rudar Franc Poljanec. V starešinstvo, ki je opravljalo funkcijo posvetovalnega organa,²² je bilo izvoljenih 6 odbornikov. To so bili Fran Poljanec, Franc Hladnik, Ivan Ferjančič, Alojzij Flander, Filip Vidic, Josip Modrijan, Valentin Vidmar in Josip Vidmar.

Prisege "osvoboditeljem"

Župan Karel Treven je slovesno prisegel pred civilnim komisarjem Marcellom Zuccolinom z naslednjimi besedami: *"Jaz Karel Treven prisegam, da ostanem vedno zvest Kralju ter da bom po svoji najboljši vesti upošteval državni osnovni zakon kakor tudi vse druge državne zakone in da hočem izpolnjevati vse svoje dolžnosti kot župan občine Idrija za nerazdružljivi blagor Kralja in domovine."*²³

Luigi Briganti je vse administrativne posle predal novemu županu in se z nadvse slavnostnim nagovorom občinskim odbornikom poslovil od Idričanov. Govor je zgovoren sam po sebi: *"Idrija v mejah Italije bode umevala biti vredna velikega in plemenitega naroda h kojem ima čast pripadati in mestna občina bode pod vašim vodstvom ter vaši upravi gotovo nadaljevala svojo pot do blagostanja in dobrobita, kar je cilj vseh civilnih in delavnih narodov. S tem, da boste spoštovali in poslušali zakone, ki vas vladajo, s tem, da boste mirili duhove, s tem, da boste spajali obe plemeni in s previdno upravo vam bode možno, dvigniti mesto Idrija na ono socialno višino, ki vam pritiče po zgodovini in olici. In danes pri tej prvi seji občinskega odbora mesta Idrije v Italiji naj zazveni beseda, oznanjajoča začetek miru, bratstva in razvoja. Naj gre od tu pozdrav našemu vzvišenemu Vladarju in vsem oblastim, ki so storile toliko dobrega za Idrijo, za okraj in domovino."*

Pohvalil je tudi idrijske delavce kot najbolj prizadevne in delavoljne. Kako globoko je ta govor segel v srca odbornikov, ni zapisano, zapisano pa je, da je bil sprejet in vzet na znanje.

Enako vznesen govor je imel civilni komisar Marcello Zuccolin, ki je zbrane pozdravil v imenu italijanske vlade. To je bil pravi slavospev Idričanom in Italiji. Ves napor, ki ga je država Italija vložila v osvoboditev Slovenskega primorja izpod težkega jarma avstro-ogrskе države, je obetal, da se bosta poslej v Idriji cedila samo še med in mleko. Podpis Rapalske pogodbe je bil torej začetek miru in blagostanja. Govor je bil zelo zanimiv, vendar dolg, zato bom povzela le nekaj zelo povednih odstavkov.

"Gospodje svetovalci! Po preteku skoraj celih pet let je delovno mesto Idrija, združeno po zaslugi vojakov

¹⁹ ZAL, IDR 129, Splošno pisarniško poslovanje, 1919, 1. 6. 1919, št. 1530.

²⁰ ZAL, IDR 129, fasc. 309, Zapisniki občinskega odbora in vseh njegovih odsekov, 1911–1922, 3. junij 1919.

²¹ Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 218.

²² Mestno starešinstvo sestavljajo župan in svetovalci.

²³ ZAL, IDR 129, fasc. 309, Zapisnik seje občinskega odbora mesta Idrije, 10. februar 1922.

Italije k naši domovini, dospelo do tega, da ima danes svoje lastno zakonito in naravno zastopstvo." Zuccolin je v govoru često poudarjal, da je njegova ginjenost "resnično živa in globoka", ker je lahko prisostvoval prvi seji demokratično izvoljenega občinskega odbora v novi državi. Delavstvo in meščani, ki so zasedbo smatrali le kot začasno rešitev, so se šele ob podpisu pogodbe zavedli svojih zmot o dobronamernosti Italije.

Marcello Zuccolin je svoj govor nadaljeval s kritiko prejšnje države: "Nepremišljena ošabnost in pohlepčnost države, katera danes več ne obstaja, je zapeljala in zamotala tudi ljudstva teh krajev v dolgo in krvavo vojsko; in v tem hudem času, ki je zadel cel svet, ste vi, Slovenci mesta Idrije, slišali, kako so vam opisovali italijansko ljudstvo v najbolj temnih barvah. In gotovo ste si sedaj predstavljali ta narod tako, kakor si zmorete predstavljati danes divje pleme, ki nima še kulturne izobrazbe in omike. Bila je navada avstrijskih vladarjev dosledno vcepljati v dušo svojih podanikov mržnjo in sovražstvo nasproti Italije in očrnjevati njen narod."

Marcello Zuccolin je italijanski vojski pripisoval velike zasluge za poraz avstrijske vojske in propad habsburške dinastije ter za osvoboditev narodov obširnega cesarstva. Kri, ki jo je prelila italijanska vojska na bojiščih, je bila potrebna, da so iz razvalin avstrijskega cesarstva "zmogle vstati" nove države, kakor Češkoslovaška in Jugoslavija.

Z naslednjimi besedami je opisal zmago slavni prihod italijanskega vojaka: "... videli ste ga, kako je prišel s palmo zmage in oljkovo vejico v roki, z nasmehom na ustah in sladko dobroto v srcu. Da prišel je, da vam oglasi besedo miru in sprave, da vam poda in stisne roko z bratskim čustvom. Dospel je z duhom italijanske slobode, s čarom lepega južnega solnca in z milino svoje sladke govorice." Kako prepričljivi so bili vojaki s svojim glasom in milino, so potrdili vse številnejši mešani zakoni širom po zasedenem ozemlju.

Nadaljeval je "... Italija ne zatira, ona rešuje..."

Potem ko je začasno vojaško oblast prevzela civilna, so uvedli civilne zakone in oblast je zahtevala, da se prebivalstvo priključenih ozemelj ravna po njih, kakor je sicer navada v vseh pravnih državah. Vojaška uprava zasedenih ozemelj je trajala do avgusta 1919, saj je 1. avgusta poslovanje civilne uprave prevzel Osrednji urad za nove province, ki ga je vodil Francesco Salata.²⁴ Kot je bilo že omenjeno, so v prvih letih res dopuščali relativno svobodo. Dovoljena je bila uporaba slovenskega jezika, delovala so slovenska društva in slovenska občinska uprava.

Kot že omenjeno, so Idrijčani prihod italijanske vojske sicer sprva sprejeli z nekaj navdušenja, ker so jih smatrali za rešitelje in osvoboditelje. Vsi pa le niso mislili tako. Posamezniki so se upirali spre-

membam in te je omenjal Marcello Zuccolin v svojem govoru. Označil jih je za plevel na domači njivi in pozval Idrijčane, naj iztrebijo ta plevel, ako želijo, da bo žito raslo in obrodilo sadove, saj "korenina – mož raste bujno pod italijanskim solncem; gojite in zgajajte jo", je svoj govor nadaljeval Zuccolin. S tem je verjetno mislil tudi komuniste, ki so v tem času že povzdigovali svoj glas tudi v Idriji.

Svoj govor je sklenil: "Mesto Idrija, procvitaj in bogati se; tvoji meščani naj imajo mir in delo; mladina naj se uči ljubiti domovino kakor svoje domače ognjišče; in vi odrasli blagoslovajte novi prapor, ki se razgrinja nad vami in vas štiti."

Idrija je imela v tem času še vedno veliko avtonomije. Novoizvoljeni občinski odbor in župan sta na prvi seji sklenila, da pošljejo italijanskemu kralju Viktorju Emanuelu III. sporočilo, v katerem so izrazili "svoje čute udanosti, spoštovanja in zvestobe" in prošnjo za ohranitev svoje avtonomije.

Župan Treven je pozival odbornike k skupnemu, složnemu, resnemu in vztrajnemu delu občinskega odbora. Vendar so se kmalu pokazala trenja in razhajanje med odborniki. Zlasti komunistični odbornik je odklanjal sodelovanje z buržoaznimi strankami in obsojal tedanji reakcionarni režim kapitalistične manjšine nad večino delovnega ljudstva.

Ko so leta 1922 Italijani poskušali podeliti koncesijo za upravljanje vodnih sil v Julijski krajini italijanskim zasebnikom, so slovenske občine začutile prvo kršenje avtonomnih pravic.²⁵ Mestna občina Idrija je takoj poslala protestno noto v Rim, da bi si zagotovila izključno pravico za upravljanje vodnih sil v deželi. Z vso odločnostjo so zahtevali, da se avtonomija goriško-gradišćanske dežele ohrani nedotaknjena, kakor sta jim slovesno obljubila kralj in vlada. Eden izmed odbornikov je celo izjavil, da je pač tako, da vsaka država, v kateri je več narodnosti, izkorišča manjšino in je bil prepričan, da njihova avtonomija ni drugega kakor iluzija.

Poitalijančevanje in vzpon fašizma

Prvi fašiji so bili na slovenskih tleh ustanovljeni v krajih, kjer so bila strnjena jedra priseljenega italijanskega življa in Idrija je bila nedvomno med njimi. V začetku decembra 1922 je bilo v Idriji veliko slavje z razvitjem fašistične zastave. Zbralo se je veliko fašistov. Že nekaj dni pred tem je bil Karel Treven poklican k podprefektu, kjer so ga opozorili, da bodo slovenske napise ob tej priložnosti smatrali za omalovaževanje italijanskega naroda in da bi zato lahko nastali manjši ali večji incidenti.²⁶ Zahtevali so, naj slovenske ulice preimenujejo v italijanske. Trgovci in obrtniki so morali odstraniti slovenske

²⁴ Svolfšak, Italijanski vojaki zasedejo slovensko ozemlje, *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, str. 212.

²⁵ ZAL, IDR 129, fasc. 309, Zapisnik občinskega odbora mesta Idrije, 13. april 1922, fasc. 309.

²⁶ ZAL, IDR 129, fasc. 309, Zapisnik, 7. december 1922.

napise, kar je med odborniki povzročilo veliko razburjenja, ker so smatrali, da je to dejanje italijanske oblasti popolno omalovaževanje slovenskega naroda ter kršenje avtonomnih pravic. Sklenili so, da morajo biti napisi slovenski in italijanski, čeprav so nekateri zahtevali, da ostanejo samo slovenski, ker si Idrijčani niso izbrali italijanskih.

Ne smemo pozabiti, da so v tem času (oktobra 1922) prišli na oblast fašisti. Raznarodovanje je postalo bistvo državne politike do manjšin in avtonomija je res postala samo iluzija. Upravno je sedaj Idrija spadala pod Furlansko pokrajino s središčem v Vidmu (obsegala je prejšnjo Videmsko pokrajino, Goriško-Gradiščansko in Tolminsko okrožje). Upravnim spremembam so sledili asimilacijski ukrepi. Sprva so slovenski jezik leta 1922 prepovedali na sodiščih v Trstu, nato leta 1923 v Gorici. Naslednji raznarodovalni korak je bilo poitalijančevanje slovenskih krajevnih imen (27. aprila 1923). Leta 1927 so začeli spreminjati "tuja" slovenska imena in primke. Nazadnje so raznarodovalni ukrepi ukinili vsa slovenska kulturna društva, gospodarske ustanove in tisk.²⁷ Nastopilo je obdobje Martinov Čedermacov in boj za narodni obstoj se je preselil v ilegalo.

Raznarodovanje se je kot vedno najprej občutilo v šolskem sistemu. Po končani vojni so po šolah poučevali slovenski učitelji v slovenskem jeziku. Italijani se dve leti po prihodu v Idrijo niso vmešavali v šolske zadeve. Vendar sta kljub vsemu že leta 1919 prišla v Idrijo dva italijanska učitelja, ki sta začela poučevati italijanščino kot enega izmed predmetov. Na predlog Slovenske učiteljske zveze, v katero so bili vključeni tudi idrijski učitelji, naj bi slovenski učitelji naredili izpit iz italijanščine, misleč, da se bodo izognili prihodu italijanskih učiteljev v Idrijo. S prihodom fašizma na oblast so se v šolstvu razmere hitro spreminjale na slabše. Dokončno so uvedli italijanščino kot predmet v skoraj vse razrede. V šolskem letu 1923/24 je bila uvedena Gentilejeva šolska reforma, ki je uzakonila italijanščino kot učni predmet in kot občevalni jezik v šoli. Slovenščino so poučevali samo še kot predmet po štiri ure na teden, dokler je v šolskem letu 1928/29 niso popolnoma ukinili. Slovenske učitelje so začeli odpustčati, vendar je to postalo preveliko breme za državo. Namesto tega so jih premeščali v notranjost Italije, vse do Kalabrije. Zaradi tega se je prav v tem času veliko slovenskih učiteljev odločilo za odhod v Jugoslavijo.

V šolski kroniki je zapisano: *"S prihodom fašizma na oblast je bil uveden pozdrav zastave vsako soboto po končanem pouku in ob raznih slovesnostih. Za slov. učiteljstvo je bilo to največje ponižanje. S kakimi občutki je pozdravljalo tujo zastavo, ve le tisti, ki je sam doživel kaj podobnega. Mnogi učenci so sabotirali pozdrav in se*

*tudi ob drugih prilikah pokazali jako zavedni."*²⁸

Dokončno so Slovenci izgubili avtonomijo z razrešitvijo občinskih svetov. Fašistična vlada jih je razpustila postopoma do leta 1925 in na mesto voljenih županov so bili imenovani "podesta".²⁹ Zadnji slovenski župan v Idriji Karel Treven je županske posle predal 5. julija 1924 kraljevemu komisarju, generalu Karlu Castellazziju.³⁰

V razglasu meščanom Idrije je Castellazi zapisal: *"Poklican od Kraljeve vlade, da vodim občinsko upravo mesta Idrija, prevzamem od danes naprej poverjeno mi oblast, prešinjnen z globokim čutom dolžnosti in s čisto zavestjo slediti le najvišjim interesom tega kraja."*

Na meščane je apeliral, naj *"z moškim srcem in s splošno dobro voljo"* premagajo vse težave, ki jih pestijo in upal na sodelovanje meščanov, *"katere diči dobra volja in prava zvestoba do Italije"*.

Vodilna mesta pri rudniku so prevzeli italijanski inženirji. Leta 1927 je bil odstavljen rudniški direktor Jaroslav Šotola, nadomestil pa ga je rudniški komisar Emanuele Ricci, s tem da je že od leta 1925 verjetno velikokrat posredoval pri pomembnih odločitvah.

Med delavstvom v rudniku je vrelo. Vedno bolj so se oprijemali komunističnih idej in s tem so si nakopali bes fašistov v Idriji. Občasno je prišlo med njimi celo do spopadov. Po neuspelem atentatu na Mussolinija leta 1926 je država izdala naredbo o konfinaciji, s katero je bil pooblaščen vsak komisar varnostne službe, da konfinira vsako sumljivo osebo. Fašisti so zadevo vzeli zelo resno, zato je veliko Slovencev prav v tem obdobju bežalo čez mejo, da bi se izognili konfinaciji. Z ustrahovanjem rudarjev so poskušali zatreti njihov odpor. Poostri so nadzor nad delavci in opazovali njihov odnos do fašizma. Vedno bolj so jih silili k vpisu v fašio in le redki so si upali temu zoperstaviti.

Zaključek

Obdobje, ki je nastopilo, je bilo torej na eni strani obdobje vedno večjega poitalijančevanja in terorja ter na drugi strani obdobje odpora proti novi državi. A življenje je moralo teči naprej in prebivalstvo je moralo delati in živeti skupaj z novimi oblastniki. Nedvomno pa je, da je italijanska zasedba slovenskega ozemlja pustila velik madež v zgodovini slovenskega naroda. Idrijski fantje so kot vojaki morali priseči vedno tujim vladarjem in svoja življenja žrtvovati pod tujo zastavo. Idrijska dekleta in žene so bile zaradi pomanjkanja dela doma prisiljene odhajati v notranjost italijanske države po skromni zaslužek k bogatim Italijanom.

²⁸ ZAL, IDR 120, t. e. 1, a. e. 1.

²⁹ Kacin Wohinc Milica, *Zgodovina Slovencev v Italiji*, str. 39.

³⁰ ZAL, IDR 129, Splošno pisarniško poslovanje, 1924, fasc. 692, št. 2162.

²⁷ Svolfšak, Qui si parla soltanto italiano. *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, str. 271.

Vedno pa tudi ni bilo tako hudo. Pregovor, "da ljubezen ne pozna meja", je bil potrjen tudi v Idriji. Kar nekaj idrijskih deklet je v tem času obljubilo zvestobo italijanskim fantom in obratno, nekatere italijanske družine pa so tudi po koncu druge svetovne vojne ostale v Idriji.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Mestni muzej Idrija

Fototeka.

ZAL IDR – Zgodovinski arhiv Ljubljana Enota v Idriji

IDR 55 – Rudnik živega srebra Idrija.

IDR 120 – Osnovna šola Jožeta Mihevcva Idrija.

IDR 129 – Občina Idrija.

LITERATURA

Arko, Mihael: *Zgodovina Idrije*. Gorica : Katoliška knjigarna, 1931.

Kavčič, Janez: *Prva slovenska realka Idrija 1901–1926*. Idrija : Mestni muzej Idrija, 1987.

Perovšek, Jurij: *Iz Avstrije v Jugoslavijo. Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*. Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 203–206.

Primorski slovenski biografski leksikon, 9. Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 1983.

Svoljšak, Petra: *Italijanski vojaki zasedejo slovensko ozemlje. Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*. Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 212.

Svoljšak, Petra: *Umik soške armade. Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*. Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 216.

Svoljšak, Petra: *Qui si parla soltanto italiano. Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*. Ljubljana : Nova revija, 1995, str. 271.

Wohinc Kacin, Milica in Pirjevec, Jože: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana : Nova revija, 2000.

R I A S S U N T O

Idrija negli anni 1918–1922: l'epoca dei tre stati

Alla fine della Prima Guerra Mondiale, e precisamente dopo la firma del Trattato di pace di Rapallo, il 12 novembre 1920, una buona parte del territorio sloveno apparteneva allo stato italiano. L'Italia già da subito dopo la firma dell'armistizio fra

l'Impero asburgico e le forze della Triplice Intesa occupò il territorio austro-ungarico fino ai confini fissati dal Patto di Londra del 1915. Nei territori occupati lo stato italiano acquisì da subito il controllo sugli affari amministrativi. Dapprima il potere fu nelle mani dell'alto ufficiale della Terza Armata, il Generale Carlo Petitti di Roreto. Nel 1919 l'amministrazione civile sostituì quella militare e la guida fu assunta dal Commissariato Generale Civile per la Venezia Giulia.

Gli eventi dopo la capitolazione della monarchia austro-ungarica non ebbero ad Idrija uno svolgimento assai differente rispetto ad altri luoghi sul territorio sloveno. Vi prevaleva l'entusiasmo. Il Consiglio Nazionale cominciò a svolgere un ruolo più attivo ad Idrija subito dopo la proclamazione dello Stato degli Sloveni, Croati e Serbi, il 29 ottobre 1918. Esso approvò l'uso della lingua slovena in tutti gli uffici, in tutti i luoghi pubblici furono tolte le bandiere tedesche e sulla torre del castello sventolò la bandiera jugoslava. Tre deputati del Consiglio Nazionale di Idrija si recarono dall'ultimo Sovrintendente della miniera Josip Billek, schierato fino all'ultimo con la monarchia austro-ungarica. Essi assunsero tutti i suoi poteri e lo cacciarono dalla città. Allo stesso modo il Consiglio Nazionale destituì l'Amministratore comunale e al suo posto pose il proprio Presidente. Furono costituite delle Guardie nazionali, responsabili per la quiete e l'ordine pubblico.

Ma l'entusiasmo, sebbene venato di molte preoccupazioni, non durò a lungo. L'Armata italiana si avvicinava inesorabilmente. Gli abitanti di Idrija accettarono a malincuore la decisione del Governo Nazionale di Lubiana di accogliere i soldati italiani come vincitori. Nonostante tutto, essi furono invitati a mantenere la quiete e l'ordine pubblico. Le loro paure si dimostrarono fondate, infatti gli Italiani subito dopo il loro arrivo ripeterono quanto fatto dal precedente comune. Si arrivò ai primi conflitti, poiché l'autorità italiana sciolse subito il Consiglio Nazionale. I decreti del nuovo governo si susseguirono uno dopo l'altro ed i Carabinieri assunsero il controllo della gestione della quiete e dell'ordine pubblico. Limitarono la libertà di movimento della popolazione e presero il controllo di tutte le attività vitali, tra le altre cose fecero chiudere le scuole. La parrocchia cittadina indirizzò diverse richieste all'autorità militare italiana per ottenere un miglioramento delle condizioni, ma tutte vennero rifiutate.

La guida dell'amministrazione comunale fino alle prime elezioni amministrative, il 15 gennaio 1922, fu affidata al Commissario Luigi Briganti. Nel 1925 l'ultimo sindaco sloveno eletto, Karel Treven, fu costretto a consegnare la sua città nelle mani del cosiddetto Podestà, un Italiano. Il piano sistematico per privare la nazione slovena dei suoi diritti di nazione divenne da quel momento inarrestabile.